Traductibilitatea vs. intraductibilitatea surselor greco-bizantine ale textelor normative din Moldova și Țara Românească (sec. al XVII-lea)

Diana CĂRBUREAN*

Keywords: *translatability*; *untranslatability*; *legal translation*; *translation strategies*; *source text*; *Byzantine legislation*

1. Introducere

Traducerea juridică, văzută ca o „categorie de traduceri de sine stătătoare" (Weston 1991: 2, Gémar 1995: 143, Garzone 2000: 395), în cadrul căreia „inventivitatea specifică traducerii de beletristică se îmbină cu precizia terminologică specifică traducerilor tehnice" (Cairns, McKeon 1995: 191), ocupă un loc aparte în cadrul traducerilor de specialitate și urmărește obținerea atât a *echivalenței semantice*, cât și a celei *funcționale*. Ca fenomen și proces, traducerea implică dispunerea a două sisteme lingvistice, aparținând unor culturi diferite, într-un raport de forțe în care limba sursă ocupă o poziție dominantă față de limba țintă. Acest raport de forțe, dictat de transferul cultural unidirecțional și inegal *ens causa sui*, este cu atât mai disproporționat, generând o serie de „dezechilibre" ce își găsesc expresia preponderent la nivel lexical, cu cât limba sursă este expresia unei culturi superioare ca prestigiu și vechime, cum este cazul celei greco-bizantine[1] față de cea autohtonă, din Moldova și Țara Românească ale secolului al XVII-lea. Orientarea domnitorilor români[2] Vasile Lupu (Moldova, 1634–1653) și Matei Basarab (Țara Românească, 1632–1654), ca inițiatori de texte normative (*Carte românească de învățătură*[3] 1646, *Îndreptarea legii*[4], 1652), spre sistemul juridic greco-bizantin era

* Cercetător independent, București, România (diana.carburean@yahoo.ro).

[1] Deși ecourile acestei culturi se estompaseră după 1453, anul căderii Constantinopolului, sistemul juridic greco-bizantin, spre deosebire de cel autohton, avea la bază unica și îndelungata experiență juridică romană, la care se adaugaseră de-a lungul veacurilor elemente de drept elin, preponderent de factură stoică, dar și de sorginte creștină, odată cu adoptarea religiei creștine ca religie unică a imperiului și asocierea patriarhului la conducerea Imperiului Bizantin.

[2] Vasile Lupu se considera un continuator al monarhiei bizantine (și-a ales chiar numele *Vasile* după Vasile I, „mare orânduitor, așezător de țară și dătător de legi", Iorga 1914: 212), acest lucru fiind vizibil pe parcursul întregii sale domnii, fiind rafinat, iubitor de fast şi susținător al culturii bizantine.

[3] *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe, cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie voivodul Țării Moldovei din limba ilenească pre limba românească.*

[4] *Îndreptarea legii cu Dumnezeu carea are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești.*

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

justificată de apartenența țărilor dunărene la acel „commonwealth medieval” despre care vorbește Dimitri Obolensky (2002: 11), format în jurul Constantinopolului și favorizat de apropierea geografică de această metropolă, dar și de identitatea religioasă.

Obiectivul principal al acestui articol îl reprezintă – așa cum au fost surprinse în dihotomia *traductibilitate vs. intraductibilitate* – identificarea și analizarea acelor situații care, fie nu solicită în mod deosebit aptitudinile lingvistice ale traducătorului (datorită experienței anterioare a textelor de drept canonic), fie impun, din cauza dezechilibrelor culturale și lingvistice (generate de inegalitatea celor două sisteme juridice între care avea loc transferul de concepte), adoptarea de către traducător a unor strategii lingvistice inovatoare, precum *integrarea* unor împrumuturi lexicale sau *compensarea* acelor situații fără echivalent imediat în realitatea autohtonă. Pentru circumscrierea acestor situații am analizat în paralel textele celor două pravile mai sus menționate (*Carte românească de învățătură* – CRÎ și *Îndreptarea legii* – ÎL) cu sursele lor greco-bizantine[5], așa cum acestea din urmă au fost stabilite în edițiile critice întocmite sub conducerea lui Andrei Rădulescu în anul 1961, respectiv 1962.

Pentru înțelegerea mecanismelor care au condus la selecția uneia sau a alteia dintre cele două soluții menționate mai sus, trebuie avute în vedere o serie de aspecte legate de pregătirea din punct de vedere juridic și lingvistic a traducătorilor celor două texte normative. Din informațiile provenite din epocă, dar și din cele referitoare la cele două texte analizate aici, constatăm că, indiferent dacă vorbim despre Eustratie Logofătul în Moldova (ajutat cu traduceri din latină în greacă de către Meletie Sirigos) sau despre Daniil Andrean Panoneanul, Paisios Ligaridis, Ignatie Petritsis în Țara Românească, toți aceștia, asemeni jurilingviștilor din zilele noastre, aveau solide cunoștințe juridice și lingvistice, deși se confruntau cu lipsa unei terminologii juridice echivalente cu cea greco-bizantină, dar și a unor instrumente terminologice corespunzătoare (dicționarele[6]). Nu știm dacă aveau „conștiința utilizării unei variante stilistice” (Chivu 2001: 21), sau a mecanismelor traducerii din zilele noastre, dar alegerile lor lexicale reflectă preocupare față de ceea ce în epoca noastră lingviștii denumesc *monosemantism, monoreferențialitate* și *univocitate*[7].

[5] *Legile agrare*, varianta grecească a *Praxis et theoricae criminalis* (Prospero Farinacci), *Hexabiblul* (Konstantinos Armenopoulos) pentru cel dintâi text normativ, respectiv părțile preluate din *Carte românească de învățătură*, *Codul* lui Iustinian, *Syntagma alfabetică* (Matei Vlastares), *Nomocanonul* (Manuil Malaxos), *Comentariile* (Alexios Aristinos), *Răspunsurile* lui Anastasios al Antiohiei, *Învățăturile* Sfântului Vasile cel Mare, *Răspunsurile* lui Timotei al Alexandriei, Nichita al Heracleei, Anastasie al Antiohiei, pentru cel de al doilea text normativ.

[6] Abia în 1815 avea să apară la Iași primul lexicon de specialitate: *Scară a cuvintelor celor streine şi a celor făcute din firea limbii, care cuvinte au cerut neapărat trebuinţa a să metahirisi in alcătuirea pravililor*, avându-i ca autori presupuși pe Christian Flechtenmacher și Anania Kouzanos.

[7] Dificultățile cu care se confruntau traducătorii înscrisurilor juridice acelor vremuri sunt, într-o mare măsură, asemănătoare celor specifice traducerilor religioase: „[…] în acea perioadă, presiunile pe care traducătorii și revizorii le aveau de suportat decurgeau din interacțiunile petrecute între particularitățile aspectului popular local, caracteristicile lingvistice ale modelelor străine cu care relaționau și […] rezultatele la care ajunseseră diferitele variante literare locale. Aceste presiuni se desfășurau într-un cadru tensionat de două dominante: urmarea textului-sursă și a limbii-sursă și obținerea înțelegerii textului de către receptor” (Gafton 2012: 253).

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

Ca și în alte cazuri, elementele dihotomiei *traductibilitate vs. intraductibilitate* nu se exclud, ci au menirea de a se pune în valoare unul pe celălalt, de a oferi informații unul despre celălalt și ambele despre procesul traducerii. Discursul juridic se află, în esența sa, într-o permanentă pendulare între o serie de dihotomii, precum *literă vs. spirit*, *cuvânt vs. sens*.

2. Traductibilitatea legislației greco-bizantine

În ceea ce privește primul element al dihotomiei avute în vedere, acesta pare să constituie un deziderat ușor de atins atunci când traducătorii celor două texte normative adoptă ca strategie de lucru respectarea structurii textului sursă, a organizării materiei penale, a scopului legiuitorului, precum și a naturii discursului juridic, mergând chiar până la păstrarea structurilor sintactice greco-bizantine.

2.1. Structura textului țintă

La fel ca sursele greco-bizantine avute ca izvor, ambele texte normative – CRÎ și ÎL – sunt structurate în funcție de materia reglementată, în câte două părți cuprinzătoare și distincte, în capitole [numite *pricini* (16) în prima parte și *glave* (78) în cea de a doua parte a CRÎ, dar și în prima parte a ÎL (417)] și paragrafe (numite *începături* în CRÎ și *zaceale* în ÎL). Ambele texte prezintă *Predoslovii* (CRÎ: Predoslovia lui Eustratie Logofătul, ÎL: *Predosloviile* lui Daniil M. Panoneanul și a Mitropolitului Ștefan, cea din urmă având ca inspirație *Prefața* lui Matei Vlastare, v. Rădulescu 1962: 11), în care sunt aduse laude inițiatorului textului normativ (CRÎ), sunt menționate scopul urmărit și metoda de lucru (CRÎ), sursele textului (CRÎ, ÎL), truda celor implicați (CRÎ, ÎL).

2.2. Topica textului țintă

Topica este în mod covârșitor cea grecească: *Muerii căriia-i va muri bărbatul* (ÎL g 261) < *Τῆς γυναικὸς ὁποῦ ἀπεθάνη ὁ ἄνδρας αὐτῆς* (NM, Vasilicalele împăraților Leon și Constantin, cap. 201). La fel ca în construcțiile antice, verbul este plasat la final sau este elidat (*zeugma*).

După model grecesc, se remarcă o serie de inversiuni nespecifice limbii române: antepunerea adjectivului: *dumnezăieștile pravile* (ÎL g 318) < *τῶν θείων κανόνων* (NM, Canonul 43 al Sinodului din Cartagena); *supțiri tocmiri* (ÎL g 174) < *ψιλὰ σύμφωνα* (NM, cap. 146); complement circumstanțial de mod + predicat: *cu sila și fără de voia lui să-l facă* (CRÎ g 67 z 5); subiect + predicat la diateza reflexivă: *şi acolo duhovnic nu se va afla* (ÎL g 318) < *καὶ πνευματικὸς ἐκεῖ δὲν εὑρίσκεται* (NM, Canonul 43 al Sinodului din Cartagena); complement indirect + predicat: *tuturor dzice* (CRÎ g 12 z 96); predicat la conjunctiv + subiect: *să stea oprită moara* (CRÎ p 11 z 93) < *ἀργείτω ὁ μύλος* (Legea pentru plugari, Codul lui Iustinian, Titlul X, paragraf 8), *să cerceteze giudețul* (CRÎ g 69 z 9) < *νὰ ἐξετάσῃ ὁ κριτὴς* (Legi împărătești, Cap. I, Farinaccius Qu. 129, P. I, nr. 13, 14, 16); postpunerea numeralului cardinal: *iară la vară-sa premare, ani 10*, [...] *la a doua vară, ani 9,* [...] *la fină-sa*, [...], *ani 20*. (ÎL g 330) < *ἐξαδέλφην πρώτην, χρόνους δέκα*, [...] *εἰς δευτέραν ἐξαδέλφην, χρόνους ἐννέα*, [...] *εἰς τὴν ἀναδεχθικήν του* [...], *χρόνους εἴκοσι*. (NM Canoanele Marelui Vasile, cap. 251); pronume + verb la

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

diateza reflexivă: *nime nu să giudecă* (CRÎ p 1 z 17) < *μηδείς ἀνακρινέσθω* (Legea pentru plugari din Codul lui Iustinian); nume predicativ + verb copulativ: *sămn iaste* (CRÎ g 71 z 1) < *σημάδι εἶναι* (Legi împărătești, Cap. III, Farinaccius Qu. 129, P. III, nr. 142, 143), *oprită iaste* (ÎL g 191) < *ἐμποδισμένος ἔναι* (NM, cap. 152).

Remarcăm la nivelul textului recurența locuțiunii adverbiale *după voia giudeţului* (CRÎ în 88 zaceale) sau *după voia judecătoriului* (ÎL 83 zaceale), după modelul greco-bizantin *κατὰ θέλησιν τοῦ κριτοῦ*, expresie ce apare prima dată în legislația împăratului Iustinian I cel Mare (527–565).

2.3. Elemente de stilistică

Ambele texte normative prezintă, din punctul de vedere al elementelor stilistice și în ciuda naturii tehnice a textului normativ, o serie de figuri de stil precum metafora, obținută prin personificare: *lucrure mutate sau nemutate* (ÎL g 24, g 117) sau *lucruri îmblătoare sau neîmblătoare* (ÎL g 16) < *πράγματα κινητὰ ἢ ἀκίνητα* (NM, cap. 16); *poruncesc dumnezăeștile pravile* (ÎL g 92) < *οἱ θεῖοι νόμοι τὸ ὁρίζουν* (NM, Legile Marii Biserici cap. 82), *hotar bătrân* (CRÎ p 1 z 10) < *ὅρος ἀρχαῖος* (Codul Iustinian Legea pentru plugari, Titlul I paragraf 9); transfer ontologic: *lucrul pârei* (ÎL g 29) < *ἡ ὑπόθεσις τῆς κατηγορίας αὐτοῦ* (NM, cap. 29), *spițele nuntei* (ÎL g 189) < *οἱ βαθμοί τοῦ γάμου* (NM cap. 151).

Remarcăm utilizarea, tot după model grecesc, a figurilor repetitive, precum: anafora în titlurile care rezumă materia unui capitol: *pentru plugari* (CRÎ p 1 titlu) < *περὶ γεωργῶν* (Codul Iustinian Legea pentru plugari Titlul I), *pentru furtușaguri* (CRÎ p 2 titlu) < *περὶ κλοπῆς* (Codul Iustinian, Legea pentru plugari, titlul II). Sunt utilizate, de asemenea, tmeza: *să ia /pre leage\ bărbat* (ÎL g 175) < *νὰ ἐπάρῃ /κατὰ νόμους\ ἄνδρα* (NM, Răspunsul Patriarhului cap. 147); epimona: *Cela ce va zidi, sau va răsădi pre pământ strein, sau va sămăna, sau va face fie ce lucru* [...] (CRÎ p 10 z 87) < *Ὁ ἐν ἀλλοτρίῳ ἐδάφει κτίζων ἢ φυτεύων ἢ σπείρων ἢ ἄλλο τι ἐργαζόμενος* [...] (Codul lui Iustinian, Titlul X Despre zidiri noi, paragraf 2); parigmenonul: *ce slujbă slujaște* (ÎL g 62) < *τὶ ἱερουργίαν ἱερουργεῖ* (NM, A lui Hrisostom, cap. 57).

După același model regăsim și figuri de stil adjunctive, precum acumularea: *Cine va îndemna sau va învăța sau va svătui pre altul să facă vreun lucru* [...] (CRÎ g 70 z 2) < *Ὅποιος παρακινᾷ, παροργίζει, ἀνάπτει, διδασκαλεύει καὶ ἑρμηνεύει κανένα νὰ κάμῃ τίποτες σφάλμα* (Legi împărătești Capitolul II, Farinaccius Qu. 129, P. II, nr. 26), sau tricolonul: *Iară unde nu se-au dat nice logodnă, nice legătură cruciș, nice arvune, nice au fost sărutare*, [...], *nice să pedepseaşte ca cei preacurvari*. (ÎL g 172) < *Ὅπου δὲ οὔτε μνηστεία, οὔτε σταυρικοί δεσμοί, οὔτε ἀῤῥαβῶνες ἐδόσαν, οὐδὲ φίλημα ἐπικολούθησεν*, [...], *οὐδὲ παιδεύεται ὥσπερ τοὺς μοιχούς* (NM, Balsamon cap. 144).

2.4. Nivel morfosintactic

La nivelul întregului text normativ se observă utilizarea unor sintagme derivate din nominalizarea verbului, unele rezultate în urma traducerii participiilor din limba greacă: *ceia ce vor fura* (CRÎ p 2 z 36) < *οἱ κλέπτοντες* (Legile agrare, Titlul II paragraf 10), *ceia ce vor avea* (CRÎ p 5 z 57) < *οἱ ἔχοντες* (Legile agrare, Titlul V, paragraf 3), *cela ce va omorî* (CRÎ p 6 z 67) < *ὁ διαφθείρων* (Legile agrare, Titlul VI, paragraf 11), *pre cel ce să botează* (ÎL g 152) < *τὸν βαπτιζόμενον* (NM

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

Răspunsul patriarhicesc cap. 127), *pre cel ce botează* (ÎL h 152) < *τὸν βαπτίζοντα* (NM Răspunsul patriarhicesc cap. 127).

Un alt exemplu de urmare a modelului greco-bizantin îl reprezintă concatenarea genitivelor: [...] *nu să va chema să fie făcut acea ucidere cu putearea tatălui sau a stăpânului sau a rudei sau a priatenului* [...]. (CRÎ g 77 z 11) < [...] *δὲν λογᾶται πῶς νὰ τὸν ἐφόνευσε μὲ ὁρισμὸν καὶ πρόσταξιν τοῦ πατρός του ἢ τοῦ αὐθεντός του ἢ τοῦ συγγενῆ του ἢ τοῦ φίλου του* [...]. (Cap. XI Legi împărătești, comp. Farinaccius Qu 134, cap. III, nr. 67); [...] *şi se va vădi cu mărturii adevărate că au furat sau ale beserecilor, sau ale mormînturilor, sau bucate ale oamenilor, atunce se dăsparte*. (ÎL g 221) < [...] *καὶ ἀποδειχθῇ μετὰ ἀληθοῦς ἀποδείξεως, ὅτι ἔκλεψεν, ἢ ἐκκλησιῶν ἢ τάφων ἢ τινῶν ἀνθρώπων πράγματα, χωρίζεται* (NM, Privește, cap. 177).

Mergând pe firul istoric al întocmirii textelor normative românești, constatăm că acestea, așa cum se prezintă chiar și în zilele noastre, își datorează specificitatea (natura prescriptivă a discursului) adoptării mijloacelor de organizare, structurare și de expresie bizantine, fie că vorbim de figuri de stil sau de construcții sintactice.

3. Intraductibilitatea legislației greco-bizantine

În analiza noastră ne vom referi la cazurile cele mai elocvente de *intraductibilitate*, generate de necesitatea transferului conceptelor culturale și juridice, importante pentru *funcționalitatea* produsului traducerii (*metafrasma*). Aspectul *intraductibilității*, evident la nivelul secvenței sau al unității terminologice, este soluționat de traducător prin *integrarea* factorilor ce determină fenomenul (generarea și acomodarea împrumuturilor), *compensarea* acestora – *conceptuală* (prin raportare la realitatea autohtonă) sau *lexicală* (formarea calcurilor lingvistice) – și *ignorarea* sau „pierderea" intenționată a respectivilor factori.

3.1. Integrarea factorilor ce determină intraductibilitatea

Ambele texte normative prezintă o serie de împrumuturi, cu stabilitate mai mare sau mai mică în limbă. Adaptarea acestora la sistemul fonetic și gramatical al limbii române este un indiciu al utilizării frecvente a respectivului termen, dar și pătrunderea lor în limbă la un moment anterior întocmirii celor două pravile, sub influența indirectă, prin slavă. Acesta este cazul lexemelor *arvonă* (CRÎ p 1 z 12)/ *arvună* (ÎL g 172), *sodomiia* (CRÎ g 39 z 18, ÎL g 333), *eparhiea* (CRÎ g 31 z 1)/ *eparhie* (ÎL g 13), *nomocanon* (ÎL g 317). Regăsim și o serie de grecisme adaptate: *catargă* (CRÎ g 8 z 12, ÎL g 130 z 2) cu forma neadaptată *caterga* (CRÎ g 30 z 2), *canstrisiul* (ÎL g 394), *epitongonatul* (ÎL g 394), *falchedia* (ÎL g 282)/ *falchidiu*[8] (ÎL g 282), *hartofilaxul* (ÎL g 394), *ipomnimatograful* (ÎL g 394), *meride* (ÎL g 161), *nearaoa* (ÎL g 35), *notarul* (ÎL 394), *onghii* (ÎL g 26), *pandete* (ÎL g 409), *protodectul* (ÎL g 394), *protonotariul* (ÎL g 394), *repondie* (ÎL 213)/*repudiu* (ÎL g

[8] Odată cu traducerea textelor juridice latine în limba greacă, o serie de termeni juridici pătrund în terminologia juridică greacă și se adaptează sistemului morfologic grecesc. O parte dintre acei termeni pătrund și în terminologia juridică românească, atunci când textele normative greco-bizantine devin surse directe pentru cele românești. Acesta este și cazul termenilor *falchidiu*, *notar*, *repondie*, *repudiu*, *sachelar*, *sacheliu*, *notaria* etc.

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

170), *sachelarul* (ÎL g 394), *sacheliul* (ÎL 394), *scandălă* (ÎL g 15), *schevofilaxul* (ÎL g 394). Împrumuturile care nu au fost adaptate au dispărut mai ușor, mai ales după perioada fanariotă (1711-1821): *cliros* (CRÎ g 8 z 12, ÎL g 31), *ierosilia* (CRÎ g 35 z 1), *scopos* (CRÎ g 8 z 18), *amfithalis* (ÎL g 274), *anathema* (ÎL g 33), *catara* (ÎL g 37), *diazighion* (ÎL g 213), *epideiseon* (ÎL g 394), *epitis* (ÎL g 394), *epitoncriseon* (ÎL g 394), *epitonsecreton* (ÎL g 394), *eterothalis* (ÎL g 274), *ierascatastaseon* (ÎL g 394), *Moldovlahia* (ÎL g 392), *notaria* (ÎL g 394), *protonotaria* (ÎL g 394), *protopsaltia* (ÎL g 394), *Ungrovlahia* (ÎL g 392).

Apartenența împrumuturilor grecești la registrul cult, scris a facilitat dispariția și înlocuirea acestora cu neologisme de proveniență franceză, pe fondul reformelor juridice dinspre a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Păstrarea unui împrumut în textul traducerii arată faptul că traducătorul simte golul conceptual-terminologic și, pentru obținerea echivalenței, alege să inoveze terminologic.

3.2. Compensarea situațiilor de intraductibilitate

De departe cele mai interesante situații sunt cele de *compensare*, realizate atât prin *compensare conceptuală*, cât și prin *compensare lexicală*. Acest mecanism de echivalare în traducere se produce prin convenționalizarea noțiunilor, prin trecerea acestora prin „matricea uzanței cultural-istorice” (Steiner 1983: 301).

3.2.1. Compensarea conceptuală

Compensarea conceptuală are loc atunci când elementele culturale din limba sursă nu se regăsesc în mediul socio-cultural al limbii țintă. Redăm în continuare un asfel de caz, în care, dacă traducătorul nu ar fi ales să adapteze mesajul la realitatea autohtonă, textul normativ nu ar fi avut aplicabilitate: [...] *muiarea carea se va spurca de silnici sau de pradătorii carii o vor robi* [...] (ÎL g 223) < [...] *ἡ γυναῖκα ὁποῦ νὰ μοιχευθῇ ὑπὸ δυναστῶν ἢ ὑπὸ κουρσάρων ὁποῦ νὰ τὴν αἰχμαλωτίσουν* [...][9]. (NM, Din legea politicească, cap. 179).

Cazul de mai sus este cu atât mai interesant cu cât legiuitorul păstrează, totuși, anumite mențiuni referitoare la întinderile de ape sărate la care Țara Românească a acelor vremuri nu avea, însă, deschidere: [...] *iară sângele* [...] *să-l arunce în mare sau în râu* (g 97) < *τὸ δὲ αἷμα* [...] *νὰ τὸ ῥήξῃ εἰς τὴν θάλασσαν ἢ εἰς ποταμόν* (NM, Postnicul ca. 87). Situația se repetă în ÎL g 243 și ÎL g 282.

Un alt exemplu sugestiv pentru *compensarea conceptuală* cu scopul generalizării și obținerii aplicabilității normei, este și următorul, în care traducătorul alege pentru fitonimul *smochini*, hiperonimul *pomăt*, deși familiarizarea cu acest lexem se produsese în baza textelor religioase (Facerea 3: 7, Evangheliile după Matei 21: 18–22 și Marcu 11: 12–14 și 11: 20–25): *Ceia ce vor întră în vie, sau în pomăt, pentru să mănânce numai poame, să nu să cearte; iară de să va arăta lucrul cum au mărs să fure, să-i bată şi să le ia şi hainele*. (CRÎ z 35) < *Οἱ ἐν ἀμπέλοις ἢ συκαῖς ἀλλοτρίαις εἰσερχόμενοι, εἰ μὲν βρώσεως ἕνεκεν, ἀθῷοι ἔστωσαν• εἰ δὲ κλοπῆς χάριν, τυπτόμενοι τῶν χιτώνων στερείσθωσαν*[10]. (Titlul II Despre furt)

[9] [...] *femeia care a fost pângărită de cei puternici sau de* ***pirații*** *care au prins-o roabă* [...].

[10] *Cei ce intră în vii sau la* ***smochini*** *străini numai pentru mâncare, să fie fără vină; dacă însă intră pentru furt, să fie bătuți și să li se ia hainele*.

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

Pe parcursul studiului nostru am constatat situații de *compensări conceptuale* și în cazul unităților de măsură pentru lungime: *10 împistreale* (ÎL g 56) < *δέκα στάδια*[11] (NM cap. 50), pentru greutate: *mierță sau veadre* (CRÎ p 5 z 57) < *μέτρον σίτου καὶ οἴνου*[12] (Legi împărătești Titlul V paragraf 3), sau în cazul unităților monetare: *12 aspri, carii fac 2 potronici de argint* (CRÎ p 2 z 36) sau *12 aspri, carii fac 2 costande de argint* (ÎL g 299) < φόλλεις δώδεκα[13].

3.2.2. Compensare lexicală

Compensarea lexicală se produce prin formarea calcurilor, rezolvând astfel situațiile de *intraductibilitate* pentru care traducătorul apelează la unități lexicale preexistente și care, de cele mai multe ori, se subscriu lexicului comun. Un astfel de exemplu este și acesta: *Pentru răspunsul sau judecata judecatorilor aleși*. (ÎL g 289) < *Περὶ ἀποφάσεως αἱρετῶν κριτῶν*[14] (NM, cap. 228).

Aici traducătorul optează pentru utilizarea calcului frazeologic *judecătorii aleși* (ÎL), alături de care, mai târziu, reputatul jurist Andronache Donici, în *Manualul* său din 1813, propune împrumutul adaptat *eretocrite* (1959: 36), dar și sintagma *judecători arbitri* (*ibidem*) sau chiar *judecători compromensari* (*ibidem*). În *Legiuirea Caragea* (1818), alături de calcul *judecător ales* (1955: 88) apare și împrumutul neadaptat *eretocritis* (*ibidem*).

Aceeași situație o întâlnim și în cazul altor calcuri frazeologice, ce apar odată cu întocmirea celor două pravile: *lucruri îmblătoare sau neîmblătoare* (ÎL g 16), dar și *lucrure mutate sau nemutate* (ÎL g 24) < *πράγματα κινητὰ ἢ ἀκίνητα* (NM Canonul 6 sinodul 2 cap. 16), reîntâlnit în forma *lucruri mișcătoare* (PC, 1957: 92; MD, 1954: 46; LC, 1955: 26) sau *avere mișcătoare* (LC, 1955: 84), respectiv în forma *lucruri nemișcătoare* (PC, 1957: 104; SH, 1958: 24; MD, 1954: 58; LC, 1955: 8) sau *averi nemișcătoare* (SH, 1958: 23). Și în cazul calcului *zeastrea cea din afară*/ *zeastrele de afară* (ÎL g 265) < *ἐξωπροίκα* (NM cap. 205), acesta este înlocuit ulterior (PC, 1957: 202; CC, 1958: 63; LC, 1955: 84) cu *exoprica*, *exopricale* (CC, 1958: 559), existând în epoca fanariotă și forma *exopricon* (Galdi 1939: 187).

Teoria lui G. Steiner conform căreia „nu orice poate fi tradus *acum*” (1992: 316) sau că „există texte pe care nu le putem traduce *încă*, dar care pot deveni traductibile în viitor prin schimbări lingvistice, prin rafinarea mijloacelor interpretative și modificări ale sensibilității receptoare” (*ibidem*) este pe deplin probată în cazurile de mai sus.

3.3. Integrare vs. compensare lexicală

Această strategie de rezolvare a situațiilor de *intraductibilitate* aduce în discuție existența *sinonimiei*, fenomen specific stilului beletristic și respins de terminologia de specialitate, deoarece afectează *univocitatea* și *monoreferențialitatea* termenului, fiind, însă, tolerat în cazul terminologiilor de început (Guilbert 1975: 331), caz când poartă denumirea de „variație sinonimică de circumstanță sau

[11] Stadiu-ii, măsură antică de lungime de circa 177 m.
[12] *Măsură de pâine sau vin*.
[13] *Doisprezece bani*.
[14] *Despre hotărârea arbitrilor.*

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

ocazională” (Dury, Lervard 2007: 38, Dury 2007: 66). Determinată de instabilitatea conceptuală (Freixa 2006: 64), termenul nu se impune cu rigurozitate.

Cele două pravile oferă un material bogat în susținerea punctelor de vedere enunțate mai sus, material din care am selectat exemplele cele mai concludente: *făgăduialele* (ÎL g 253) = *arvunele* (ÎL g 176), *ierosilia* (CRÎ g 35 z 1) = *furarea sfintelor* (ÎL g 102), *legata* (ÎL g 286) = *dările ce dă omul ca să stea la un loc* (ÎL g 286), *sodomiia* (CRÎ g 333, ÎL g 39 z 18) = *zăceare bărbat cu bărbat* (ÎL g 137), *repondie* (ÎL g 213) = *cartea cea de despărțeală* (ÎL g 213) = *carte de lăsat* (ÎL g 213) = *diazighion* (ÎL g 213), *eterothalis* (ÎL g 274) = *cu doao mumâni* (ÎL g 274), *amfithalis* (ÎL g 274) = *frați buni* (ÎL g 274), *daltirie* (ÎL g 313) = *cartea cea tocmită a preotului* (ÎL g 313) = *poslanii tocmite* (ÎL g 403), *cu scopos* (CRÎ g 215) = *cu socotință* (ÎL g 173) etc.

Această strategie de traducere, prin care traducătorul optează fie pentru integrarea unui împrumut, fie pentru compensarea lexicală, constituie un element foarte interesant și important pentru cei care își propun ca obiect de cercetare traducerile timpurii de texte juridice. Existența ambilor parametri de traducere în același text poate indica lucrul mai multor traducători (cu nivele diferite de pregătire sau cu proveniență din medii diferite: bisericesc sau laic) sau lucrul la traducere în etape diferite. Existența *sinonimiei* între termenii celor două texte normative poate fi un indicator pentru diferențele socio-culturale și lingvistice dintre cele două țări române.

3.4. Ignorarea sau pierderea intenționată a elementelor culturale

Este o strategie de transpunere a textului sursă în text normativ funcțional, dictată tot de realitățile sociale sau de practicile judiciare românești: [...] *iară în veacul de acmu să ceartă după voia giudeţului, ce să dzice sau să-l bage în ØØØ ocnă, sau-l vor purta pren târg cu piialea pre toate uliţele* [...] (CRÎ g 15 z 1) < *Ἀμὴ τῶρα τιμωρᾶται κατὰ τὴν θέλισιν τοῦ κριτοῦ, ἤγουν εἰς τὸ κάτεργον ἢ εἰς τὴν ὄκναν, ἢ τὸν γυρίζουσιν εἰς ὅλον τὸ παζάρι, δέρνοντάς τον, ὡς ἤθελε φανῇ τῷ κριτῇ*[15] (Codul Iustinian, Capitolul VIII, Farinaccius Qu. 140, P I, nr. 1, 3, 9, 10). Trăducătorul, deși are la îndemână, așa cum am văzut sub **2.1.**, împrumutul *caterga* (‘galeră’), alege în situația de față omiterea sa, deoarece respectivul tip de pedeapsă nu putea fi impus în Moldova.

Un alt exemplu edificator este și următorul: *De va intra dobitocul în vie, sau în pomăt și va cădea în vreo groapă Ø sau va împăra în gard și va muri: ca să nu aibă nice o nevoe cela cu viia sau cu pământul* (CRÎ p 4 z 51) < *Ἐὰν βοῦς ἢ ὄνος εἰσελθεῖν θέλων ἐν ἀμπελῶνι ἢ ἐν κήπῳ ἐμπέσῃ εἰς τὸν τῆς ἀμπέλου τάφρον ἢ τοῦ κήπου καὶ ἀποθάνῃ, ἀζήμιος ἔστω ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος ἢ του κήπου*[16] (Codul Iustinian, Titlul IV, paragraf 5). În situația de față întâlnim, pe de o parte, un exemplu de generalizare a mesajului prin *compensare conceptuală*, iar pe de altă parte, avem un exemplu de *ignorare*, dictată de specificitatea conceptului eludat. Această specificitate ține de modul de cultivare a viței de vie în lumea greco-

[15] *Dar acum se pedepsește după voia judecătorului, adică la* ***galeră****, sau la ocnă, sau îl poartă prin tot târgul bătându-l, precum i s-ar părea judecătorului.*

[16] *Dacă* ***un bou sau un asin*** *vrând să intre în vie sau în pomet, a căzut în* ***groapa de vie*** *sau de pomet și a murit, să fie fără pagubă stăpânul viei sau al pometului*.

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

romană, mult diferit de cel din țările române, datorită climei. Expresia *ἀμπέλου τάφρον* ('șanț adânc pentru vie') se referă la unul dintre cele trei moduri de cultivare a viței de vie, despre care ne vorbește Pliniu cel Bătrân în *Historia naturalis* (vol. XVII 35, p. 167): săparea (*in pastinato*), formarea șanțurilor adânci[17] (*in sulco*) și a gropilor (*in scrobe*).

În încheiere, putem afirma că situațiile de *intraductibilitate* constatate pe parcursul realizării studiului de față constituie elemente deosebit de importante pentru înțelegerea diferențelor culturale și lingvistice dintre cele două țări române, pe de o parte, și ceea ce fusese la un moment dat Imperiul Bizantin, pe de altă parte. Fie că alege, pentru soluționarea situațiilor cu nivel cultural și lingvistic mai ridicat, integrarea unităților terminologice fără corespondent lexical în limba română a epocii, fie că recurge la compensarea conceptuală și lexicală, sau la ignorarea elementelor insolite, toate aceste strategii contribuie la prezervarea naturii și a scopului textului rezultat, la generalizarea și impunerea normei juridice în societatea românească a secolului al XVII-lea.

Departe de a se constitui într-o analiză exhaustivă, prezentul studiu și-a propus să ofere o perspectivă nouă asupra celor două pravile apărute în Moldova (1646) și Țara Românească (1652), perspectivă dictată de rațiuni ce se subscriu domeniului traductologiei. Apariția acestor texte normative este de o foarte mare importanță, deoarece momentul marchează atât desprinderea dreptului laic de cel canonic și poziționarea celui dintâi sub influența directă a dreptului greco-bizantin, cât și începutul influenței grecești directe asupra registrului cult, scris al limbii române. Din punct de vedere juridic, prin preluarea unei părți semnificative din *Cartea românească de învățătură* în *Îndreptarea legii* (glavele 43–46, 48–50, 87–89, 106–112, 124, 125, 127–131, 179–188, 211, 212, 215, 237, 242–249, 252–254, 257–260, 296–309, 333, 334, 337–342, 345–371), este marcat un pas spre unificarea legislativă și lingvistică între cele două țări românești.

Bibliografie

Surse

[CC]: *Codul Calimach*, ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1958.

[CRÎ]: *Carte românească de învățătură. 1646*, Ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1961.

[ÎL]: *Îndreptarea legii. 1652*, Ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1962.

[LC]: *Legiuirea Caragea*, Ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1955.

[MD]: *Manualul juridic al lui Andronachi Donici*, Ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1959.

[NM]: *Nomocanonul lui Malaxos*, Anexă la *Îndreptarea Legii*, p. 635–929, Ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1962.

[17] Acesta este modul de cultivare a viței de vie la care face referire legiuitorul bizantin, cel mai răspândit cu precădere în zonele mai calde ale imperiului, când, alături de săpatul în sol sau în stâncă a respectivelor șanțuri – adevărate tranșee cu adâncimea de 1,5 – 2 picioare (Amouretti 1992: 80) –, se ridicau și maluri foarte înalte de pământ pentru păstrarea umezelii.

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

[PC]: *Pravilniceasca condică 1780*, Ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1957.
[SH]: *Sobornicescul hrisov. 1785-1835-1839*, Ediție critică coordonată de Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 1958.

Referințe

Amouretti 1992: Marie-Claire Amouretti, *Oléiculture et viticulture dans la Grèce antique*, în *Agriculture in ancient Greece. Proceedings of the 7th International Symposium at the Swedish Institute at Athens (16–17 May 1990)*, Stokholm, P. Åströms förlag, p. 77–86.
Cairns, McKeon 1995: Walter Cairns, Robert McKeon, *Introduction to French Law*, London, Routledge Cavendish.
Caius Plinius Secundus, *Historia naturalis*, vol. XVII, 35, paragraf 166 (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/17*.html)
Chivu 2001: Gheorghe Chivu, *Avea româna literară veche variante stilistice?*, București, Editura Academiei Române.
Dury 2007: Pascaline Dury, *La déterminologisation du formant eco- et la terminologisation de l'adjectif carbon neutral: un aperçu diachronique de la migration des termes*, în „Actes de la conférence «Terminologie et Intelligence Artificielle» (TIA 2007)", Paris, Sophia-Antipolis, p. 61–70.
Dury, Lervard 2007: Pascaline Dury și Susanne Lervard, *La variation dans la terminologie de l'énergie: aproches synchronique et diachronique, deux études de cas*, în „Actes du colloque «Terminologie: approches transdisciplinaires»", Québec, Maisons d'éditions à Gatineau, p. 66–78.
Flechtenmacher, Kouzanos 1815: Christian Flechtenmacher, Anania Kouzanos, *Scară a cuvintelor celor streine şi a celor făcute din firea limbii, care cuvinte au cerut neapărat trebuinţa a să metahirisi in alcătuirea pravililor*, Iași, MS BAR 886, București II 519861.
Freixa 2006: Judit Freixa, *Causes of Denominative Variation in Terminology: A Typology Proposal* în „Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication", vol. 12 nr. 1, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, p. 51–77.
Gafton 2012: Alexandru Gafton, *De la traducere la normă literară. Contribuția traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Garzone 2000: Giuliana Garzone, *Legal Translation and Functionalist Approaches: a Contradiction in Terms?* în „ASTTI/ETI (2000), Actes du Colloque International «La traduction juridique. Histoire, théorie(s) et pratique»", Genève/ Berne, p. 395–414.
Gémar 1995: Jean C Gemar, *Traduire ou l'art d'interpreter. Langue, droit et société: éléments de jurilinguistique*, vol. 2, Québec, Presses de l'Université du Québec.
Guilbert 1975: Louis Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Libraire Larousse.
Iorga 1914: Nicolae Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole și a bisericii ortodoxe*, în „Analele Academiei Române", București, Mem. Secț. Ist., Seria II, tom. XXXVI, p. 212–226.
Obolensky 2002: Dimitri Obolensky, *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, București, Editura Corint.
Steiner 1983: George Steiner, *După Babel. Aspecte ale limbii și traducerii*, București, Editura Univers.
Weston 1991: Martin Weston, *An English Reader's Guide to the French Legal System*, Oxford, Berg.

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)

The Greek-Byzantine Sources' Translatability vs. Untranslatability of the 17th Century legal Texts in Moldavia and Wallachia

The legal translation, seen as a "category of translation in its own right" (Weston 1992: 2, Gémar 1995: 143, Garzone 2000: 395), "combining the inventiveness of literary translation with the terminological precision of technical translation" (Cairns, McKeon, 1995: 191), has a special place among the non-literary translations and it aims to achieve both semantic and functional equivalence. As phenomenon and process, translation broadly means the disposal of two linguistic systems belonging to different cultures in a bargaining power with the source language in a dominant position towards the target language. This bargaining power, granted by the unidirectional cultural transfer, is overwhelming and generates a number of „imbalances" that can be observed at lexical level if the source language represents the expression of a superior culture, as prestige and seniority, as is the case of the Greek-Byzantine one over the language and culture of the 17th century's Moldavia and Wallachia. The orientation of Vasile Lupu (Moldavia, 1634 – 1653) and Matei Basarab (Wallachia, 1632–1654), rulers and issuers of the here concerned normative texts (*Carte românească de învățătură* [Romanian Book of Learning], 1646, *Îndreptarea legii* [The Law's Rectification], 1652) towards the Greek-Byzantine legal system, beyond the religious identity and the geographical proximity, was driven by the awareness of the need for the legal system's emancipation in the Romanian principalities. This article, without aiming for the status of an exhaustive analysis, seeks to underline and analyse several translation cases classified in two categories, one for the translatability cases and one for the untranslatability ones, having the purpose to reveal the linguistic and legal culture realities as they were back in the 17th century. For a better classification I placed these two dimensions into a dichotomy inside of which they do not exclude but highlight each other. If the translatability cases easily can be observed as per form and at morphological and syntactical level, the cases that fall within the untranslatability are by far the most interesting study cases. "Subject to numerous linguistic and conceptual pressures" (Gafton 2012: 69), the translator possess several tools with help of which he provides the receiver a functional text: the loan words' integration, the conceptual compensation, the lexical compensation (loan translations or calques), and not infrequently the intentional loss of some cultural elements, alien to the local realities. However, regardless of the adopted translation solution, it is obvious that the scholars' aim to achieve functional and semantic equivalence for their translation product (*metafrasma*) was undoubtedly met.

BDD-A31294 © 2020 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 10:06:35 UTC)